

Recenzent Ewa Paczoska
Redakcja i indeks Krystyna Kiszelewska
Korekta Wioleta Grządkowska-Nita

Projekt okładki Magdalena Błażków
Projekt typograficzny, skład i łamanie Renata Witkowska

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych
na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS2/02834

© Copyright by Instytut Badań Literackich PAN, 2017

ISBN 978-83-65832-53-5

Druk i oprawa BookPress, ul. Lubelska 37C, 10-408 Olsztyn

Wspólnota wyobrażona

Pisarki Europy Środkowej
wobec problemów literackich,
społecznych i politycznych
lat 1914-1945

pod redakcją
Grażyny Borkowskiej,
Iwony Boruszkowskiej
i Katarzyny Nadanej-Sokołowskiej

Spis treści

Grażyna Borkowska

Wstęp	9
-----------------	---

I. Kobiety, polityka, zaangażowanie

Łesia Demska-Budzulak

Od Mawki do Kasandry. Pisarki Ukrainy Centralnej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku	25
--	----

Monika Świerkosz

Niezgoda i niezaangażowanie. Maria Dąbrowska i Stanisława Przybyszewska wobec problemów politycznych oraz ekonomicznych dwudziestolecia międzywojennego.	41
--	----

Sylwia Wójtowicz

Mileny Rudnyckiej wizja wspólnoty ukraińskiej w międzywojniu	61
---	----

Agnieszka Gajewska

Pisarki wobec mniejszości narodowych w dwudziestolecu międzywojennym (na przykładzie reportażu sądowego Ewy Szelburg-Zarembiny „ <i>Myjcie owoce!</i> ”)	85
--	----

Monika Bednarczuk

W sieci zobowiązań. O płci, etnosie i stratyfikacji społecznej w Europie Środkowo-Wschodniej	99
---	----

Iryna Rusnak

Artystyczna historiozofia Hałyny Żurby (na podstawie prozy międzywojennej)	127
---	-----

Lucyna Marzec

Litwa wyobrażona Kazimiery Iłłakowiczówny	141
---	-----

Iryna Rusnak

Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny
im. Mychajła Kociubińskiego

Artystyczna historiozofia Hałyny Żurby (na podstawie prozy międzywojennej)

W pierwszym trzydziestoleciu XX wieku aksjologicznym centrum epoki literackiej, które wpłynęło na powstawanie głównych cech literatury ukraińskiej, była historia z jej bezprecedensowymi klęskami społeczno-historycznymi i duchowymi kataklizmami. Problemów, stanowiących odniesienie do rzeczywistości historycznej, nie sposób ominąć i nie czyni tego żaden pisarz, niezależnie od tego, czy jego artystyczna koncepcja świata sformowała się na Ukrainie Radzieckiej, czy poza jej granicami. Tendencja ta jest szczególnie zauważalna u twórców emigracyjnych, skoncentrowanych na rozważaniu kluczowych kwestii politycznych i społecznych: walki narodowowyzwoleńczej, roli elit w tej walce, losu Ukrainy i narodu ukraińskiego, przyczyn niepowodzenia ukraińskiej rewolucji. W dużej mierze ich twórczość określić można mianem pisarstwa historiozoficznego. Historiozofię uważa się za „naukę szczególną”, która według Wiaczesława Koszeliewa, różni się od klasycznej filozofii historii – mniej zajmuje się wyjaśnieniem logiki światowych procesów historycznych przyczynowo-skutkowym „ciągiem” zdarzeń i racjonalnym wyjaśnieniem ich istoty. Historiozofia to intuicyjnie odczuwany los narodów, estetyczne i etyczne ujęcie podstaw ich historycznego bytu, poszukiwanie „korzeni” i przewidywanie przyszłości¹. Estetyczne

¹ В. Кошелев, Алексей Степанович Хомяков, жизнеописание в документах, в рассуждениях и разысканиях, Москва 2000, s. 195–196.

pojmowanie historii, według Rasyma Jusufowa, jest „z zasady nie-
realistyczne [...], wprowadza do historii ekspresję Objawienia, ukazuje
intelektualne i duchowe aspekty historii”².

Powyższe rozważania pozwalają stwierdzić, że literatura piękna może
funkcjonować jako naturalna forma konstrukcji historiozoficznych,
czego przykładem jest ukraińska literatura epoki międzywojennej,
zwłaszcza ta, która rozwijała się poza kręgiem wpływów radzieckich.
Dla wielu ukraińskich artystów tamtej epoki historiozofia przekształca
się w poetyckie wizje historii narodowej. Pisarze próbują kształtować
szczególne relacje między ważnymi wydarzeniami, nadać im mistyczny
sens, który chcą zdekonstruować samodzielnie lub przy udziale
odbiorców, czyniąc ich aktywnymi uczestnikami procesu interpretacji
i rozumienia sensu współczesnych wydarzeń.

Hałyna Żurba (pseudonim literacki – Heleny Dąbrowskiej, 1889-
1979) włączyła się w artystyczny dyskurs historiozoficzny zupełnie
naturalnie. Krystalizacja jej talentu przypada na okres międzywojenny:
w 1909 roku ukazał się pierwszy tom jej opowiadań *З життя* (Z życia;
Z życia), następnie drugi – *Похід життя* (Pochód życia; Pochód
życia, 1919); po nich pojawiły się sceniczne obrazki *Меланка* (Melan-
ka; Malanka, 1921) i *Метелюця* (Metelucja; Zamieć, 1923); w latach
trzydziestych dzięki lwowskiemu wydawnictwu Ojczyzna artystyczny
dorobek autorki dopełnia się powieściami *Зорі свім заповідям*
(Zori swit zapowidajut'; Gwiazdy zapowiadają świt, 1933) i *Революція*
іде (Rewolucja ide; Nadciągająca rewolucja, 1937).

Żurba miała polskie korzenie:

Trzeba z całą pewnością powiedzieć, jak to było z moją rodziną po mieczu,
czyli ze strony ojca. Nazywali się Dąbrowscy, byli Polakami, katolikami
i pisali się przez a z ogonkiem – Dąbrowscy. Wywodzili się od Wojciecha
Dąbrowskiego, który podobno przywędrował na Ukrainę z Poznania jeszcze
przed zaborami Polski, jak wędrowało tysiące Polaków przez pięć stuleci.

² Р. Юсуфов, Историческая наука и историософия литературы: (о научном
и эстетическом постижении истории), в: История национальных литератур
перечитывая и переосмысливая. По материалам научной конференции, Москва 1995,
с. 32.

[...] Mój pradziadek, Wojciech Dąbrowski, był Polakiem i katolikiem herbu
Zabawa³.

Pisarka, pochodząca ze szlacheckiej polskiej rodziny, świadomie
wybrała ukraiński pseudonim literacki – Hałyna Żurba. Już Jewhen
Małaniuk zauważył ten ważny fakt biograficzny i traktował go jak
świadomy wybór ukraińskiej tożsamości narodowej:

Pisarka pochodziła z tego samego środowiska, co Wołodymyr Anto-
nowicz, Waczesław [Wacław] Lipiński, Tadeusz i Maksym Rylscy, z tą
wszakże różnicą, że jej rodzina (Dąbrowscy) miała znacznie głębsze
kulturowo-narodowe polskie korzenie. Wyrwać siebie nawet z „kolo-
nialnego” gruntu i przenieść się na „kontynentalny” grunt ukraiński,
ale nie „chłopomański”, był to czyn nadzwyczaj mężny (żadne „kobiece”
elementy nie grały tu roli)⁴.

Nawiasem mówiąc, w literaturze ukraińskiej znaleźć można wiele
przypadków, świadczących o innym niż ukraińskie pochodzeniu
narodowym: Jurij Daragan to z matki Gruzini, Jurij Klen, tj. Oswald
Burghardt – był narodowości niemieckiej, Natałena Korolewa to Car-
men Alfonsa Fernanda Estrella Natałena Carmen Dunin-Borkowska –
z matki Hiszpanka, a z ojca – Polka etc. Świadomy wybór tożsamości
narodowej oddaje wspomnienie Żurby: „po przodkach matki doszła
do głosu moja ukraińska krew i ukraińska dusza”⁵. Fakt, że autorka
postrzegała siebie jako „ukraińską patriotkę na obronnym szancku”⁶,
umożliwił Małaniukowi nazwanie jej „nie tylko godną reprezentantką
naszej literatury, ale i [...] znakomitością”⁷.

³ Г. Журба, Домбровські, www.ukrlit.vn.ua/lib/zhurba/7q76x.html (dostęp 22.02.2017).

⁴ Е. Маланюк, Ше про жіночу мужність, в: Творчість Галини Журби і мізогенна доба
в українській літературі. До 125-ї річниці від дня народження письменниці, ред. А.Б. Гузак,
Н.В. Науменко, Вінниця 2014, с. 380.

⁵ Галина Журба, в: Українське слово. Хрестоматія української літератури та
літературної критики, словіття у 3-х кн., т. 1, ред. В.Г. Яременко, Київ 1994, с. 465.

⁶ А. Жив'юк, Р. Давидюк, «Я є українською патріоткою на оборонному рубежі»: нові
документи про Галину Журбу, в: Творчість Галини..., с. 419–422.

⁷ Е. Маланюк, Ше про жіночу мужність..., с. 380.

W latach 1923–1933 Żurba mieszkała na Wołyniu; los pisarki związany był z kilkoma miastami: Równem i Zdobunowem, gdzie wprowadzała w życie i realizowała działania społeczne i artystyczne. Pracowała jako bibliotekarka w radzie sejmiku w Równem, zarabiała na życie udzielając prywatnych lekcji, zaangażowana była w działalność kulturalno-oświatową, dawała odczyty na tematy historyczne w miejscowych placówkach Proswity⁸ i w księgarni Odbudowa. W Zdobunowie napisała pierwszą część eposu *Хроніка одного села* (*Chronika odnogo sela*; Kronika pewnej wsi) – powieść *Zori swit zapowidajut*⁹.

Epoka międzywojenna była czasem ostrej walki Związku Sowieckiego o dominację na ziemiach zachodnich. Aby „wyrwać Zachodnią Ukrainę i Zachodnią Białoruś spod dominacji burżuazyjnej Polski i zjednoczyć je ze Związkiem Radzieckim”¹⁰, Sowieci uciekali się do działań prowokacyjnych i terrorystycznych. Żurba wzięła ślub cywilny z Antonem Nywińskim, który należał do Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, i podzielała jego sympatie polityczne. Nic dziwnego zatem, że wkrótce para znalazła się w centrum zainteresowania policji. Sytuację komplikuje fakt, że wielu przyjaciół Żurby wróciło do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, a wśród nich dyrektor Proswity z Zdobunowa – Mychajło Kałużny; działacz społeczny i uczony – Andrij Nikowski; były wiceminister gospodarki narodowej w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej – Wasyl Czudniwski i wielu innych. Do tego doszły działania prowokatorów, przez co Żurba, Nywiński i Wołodimir Hryszczuk zostali aresztowani. W Archiwum Państwowym w Równem zachowało się osiem dokumentów wszczętej w 1925 roku sprawy karnej. Protokoły przesłuchań, prowadzone przez sąd rejonowy w Równem, potwierdzają niewinność Żurby, co ostatecznie spowodowało zakończenie śledztwa. Potomkini polskiego szlacheckiego rodu, wychowana w duchu katolickim, już podczas pierwszego przesłuchania zeznała: „Jedynym moim celem i jedyną moją wiarą jest przyszłe państwo ukraińskie”¹¹. Fraza

⁸ Proswita – ukr. Товариство Прогайта – ukraińska organizacja społeczno-oświatowa, założona we Lwowie w 1868 [przyp. tłum.].
⁹ Реабітовані історією: У 27 томах. Рівненська область, т. 1, ред. П.Т. Троян, Рівне 2006, s. 10.
¹⁰ Протокол допиту Галини Домбровської (Галини Журби) в експозиції податочних податків в Здобуніві, в: Теорія Галини Журби..., s. 425.

ta jest skondensowanym *credo* pisarki, konsekwentnie realizowanym w jej twórczości.

Powieści Żurby powstawały na przecięciu dwóch praktyk dyskursywnych: historycznej, która dawała możliwość zbudowania fabuły na bazie faktycznych „wydarzeń” i „historii”, oraz fikcyjnej – właściwej literaturze pięknej. W powieściach *Zori swit zapowidajut* i *Rewolucija ide* ukraińska historia przedstawiona została poprzez zmitologizowane przywołanie ukraińskiej przeszłości (czasy Rusi Kijowskiej, Księstwo Halicko-Wołyńskie, czasy Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kozacyzna, Beresteczko), poprzez odniesienia do rzeczywistych sytuacji historycznych (pierwsza wojna światowa i Ukraińska Rewolucja 1917–1921) i losów wołyńskich chłopów. Słuszna wydaje się opinia Natalii Zajcewej, że problem znaczenia i celu historii narodowej może nie zajmować ludzi żyjących we wspólnocie dysponującej stabilną tradycją; zazwyczaj zadowalają się oni aktualną świadomością historyczną i nie potrzebują historiozoficznych pretekstów dla wyjaśniania własnego miejsca w świecie¹². Były to natomiast palące kwestie dla narodów bezpaństwowych. W okresie międzywojennym naród ukraiński pragnął samookreślenia, potwierdzonego odrębnością państwową i suwerennością; dla pisarki, która wierzyła w powstanie niepodległego państwa ukraińskiego, fundamentalne znaczenie miały kategorie historiozoficzne: „Ukraina”, „rewolucja”, „państwo”. Niezwykle ważne były dla Żurby nie tyle epizody ojczystej historii, konkrety historyczne, ile samo zrozumienie sensu, siły napędowej, charakteru i celu istnienia Ukrainy.

Kiedy mówimy o ówczesnym kontekście literackim, jaki należałoby wziąć pod uwagę, analizując utwory Żurby, odnieść się trzeba do szczególnego zjawiska kulturowego i artystycznego – literatury kresowej i twórców polsko-ukraińskiego pogranicza. Tym bardziej że literatura kresowa jest na Ukrainie badana marginalnie. Przypomnijmy więc, że doświadczenie egzystencji na pograniczu pokazano między innymi w opowiadaniach *Koń na wzgórzu* (1921) i wierszach *Pod lazurową strzechą* (1922) Eugeniusza Małaczewskiego; w powieści autobiograficznej *Pożoga* (1922) Zofii Kossak-Szczuckiej; w utworach *Zenobia*

¹² Н. Зайцева, *Историсофия как метафизика истории: опыт эпистемологической рефлексии: опыт эпистемологической рефлексии*, Самара 2005, s. 11.

Palmura (1920), *Księżyc wschodzi* (1925), *Pejzaże sentymentalne* (1926) Jarosława Iwaszkiewicza; w powieści *Sól ziemi* (1936) Józefa Wittlina; w utworach *Prawo do Wołynia* (1936) Ksawerego Pruszyńskiego, *Liryzm Wołynia* (1938), *Wołyński las* (1939) Władysława Milczarka. Każdy z wymienionych tu pisarzy modelował swój świat artystyczny z właściwą mu filozofią, stosując określone środki językowe. Dzieła te, przepełnione emocjami i symbolami, prezentują obraz „polskich Kresów”. Tymczasem, wskazując na pilną potrzebę interpretacji tego zbioru tekstów, Małaniuk wyrażał nadzieję, że „nadchodzi chwila, by popatrzyć na (teraz już minioną) prawobrzeżną p o l s k o ś ć z innego historycznego punktu widzenia i pod innym, bo ukraińskim, państwowo-narodowym kątem”¹². W kontekście tego postulatu właściwa wydaje się analiza porównawcza na przykład dzieł Żurby i powieści *Pozoga* Zofii Kossak-Szczuckiej. Dla obu pisarek podobną wartość miały takie hasła jak: „mała ojczyzna”, która organicznie wiązała się z archetypami ziemi, ukraińskiej przyrody, stanowiącymi specyficzną formę pamięci historycznej i kulturowej, oraz „dom”, „rodzina” etc. Jednak w każdym z tych przypadków uniwersalne struktury wypełniała inna treść. Dzięki porównaniu opowieści polskiej i ukraińskiej realizuje się „prawo posiadania własnej historii, mówienia swoim głosem z własnej perspektywy”. To wyjątkowa okazja, aby szukać drogi do porozumienia, które „dać również nową wiedzę – o Innych i o sobie”¹³.

Jeśli chodzi o narracje ukraińskie, galicyjska prasa lat trzydziestych wraz z utworami Żurby publikowała nową powieść *Mamu* (Maty, Matka, 1932) Andrija Hołowki i pierwszą część trylogii *Волинь* (Wołyń, 1932) Ułasa Samczuka. Krytyka literacka, porównując powieść *Rewolucja ide* Żurby z powieścią *Війна й революція* (Wojna i rewolucja; Wojna i rewolucja) Samczuka, zauważyła stylistyczną niedbałość, czasem skrajny naturalizm i mało wysublimowaną interpretację tematu w przypadku tej ostatniej, choć przyznawała, że najmocniejszą stroną talentu pisarza jest epickość jego obrazów. Natomiast zwrócono uwagę na szczególny charakter „kobiecego pióra”, szybkie tempo narracji, romantyczną wrażliwość Żurby, która z subtelnością i wyczuciem pokazywała życie

na wsi. Wiele mówiono o tym, że oboje autorzy, pomimo różnic stylistycznych, pochodzą z „tej samej wołyńskiej ziemi”, ciąży ku podobnym obrazom. Wskazywały na to podobne tematy utworów, pokazujące przywiązanie Ukraińców do ziemi i rodziny, znaczenie chrześcijańskiego miłosierdzia, poetyzację świata dziecka. Ważne, by pamiętać o wielu narracjach ukraińskich, ponieważ pełna wiedza na temat świadomości, utrwalającej historyczne doświadczenia narodu, staje się możliwa, gdy filozoficzne, historiozoficzne, polityczne, artystyczne i dokumentalne teksty są czytane jak ten sam (jeden) tekst.

Głównym kryterium historiozoficznej interpretacji utworów Żurby jest niepodzielność czterech elementów: f a b u ł y, która koncentruje się na określonych kontekstach historycznych; konstrukcji b o h a t e r ó w, włączonych w proces tworzenia społeczeństwa i narodziny ukraińskiej świadomości zbiorowej; j ę z y k o w e j warstwy utworu, która wchłonęła historiozoficzne koncepty; s z c z e g ó ł n e j aktywności a u t o r a, który mocno odcisnął piętno historii w tkaninie tekstu.

Fabularny scenariusz powieści *Zori swit zapowidajut'* i *Rewolucja ide* ma kilka wyróżników: fabuła obu dzieł pozbawiona jest sztuczności, aktywnie współgra z nurtem historii w czasie i przestrzeni (obejmuje rozpoznawalne przeszłe i obecne wydarzenia, wprowadzając odbiorcę w znany kontekst historyczny). Bohaterowie, cierpiący i uwięzieni w określonych warunkach, stopniowo budzą się do innego życia. Interesują się nie tylko codziennymi problemami, ale zaczynają aktywnie uczestniczyć w procesach formacyjnych i w walce rewolucyjnej, angażując się w ten sposób w sprawy zbiorowe. Działania niektórych protagonistów określają rozwój fabuły, stają się oni uczestnikami najważniejszych wydarzeń na ukraińskiej wsi i zmieniają światopogląd chłopów wołyńskiego.

W monologach i dialogach postaci oraz w komentarzach odautorskich prezentowane są między innymi koncepcje narodu, ducha, rewolucji, woli, ziemi, języka ukraińskiego. Zgodnie z ich wykładnią przebiega proces mitologizacji historii; odbywa się też konsolidacja treści, które łączą czytelnika z fenomenami ponadczasowymi, nieśmiertelnymi. *Zori swit zapowidajut'* to opowieść o starcu Zaharce, o Humaniu, „ki-jowskiej krainie”, przodkach, którzy zginęli „przez krzyż”; o uświadomieniu sobie przez małą Darkę odrębności własnego domu i znaczenia krwi przodków w życiu jej poleskiego rodu, który na zawsze związał

¹² E. Małaniuk, *Ще про жіночу мужність...*, s. 382–383.
¹³ С. Андрусів, *Україна і українці...*, s. 4.

swoj los ze „świętym ogniem”, jaki „sądzi naprawdę i śladu po złu nie pozostawia”¹⁴. Tajemniczy, nieprzenikniony instrument – dermańskie cymbały należące do pradziadka – staje się symbolem nieśmiertelności i ponadczasowości ukraińskiego ducha.

W obu narracjach obecność autorki, mocno zaangażowanej w opowieść, jest namacalna. Przedstawia ona – historyczne i teraźniejsze – losy Ukraińców. Historia staje się sposobem rozumienia ukraińskiego życia i uchwycenia jego metafizycznego sensu. Główni bohaterowie Żurby wchodzą w przełomowe czasy, ale artystyczne odtworzenie epoki jest tylko jednym z zadań, których podejmuje się pisarka. Równie ważne jest zrozumienie, jak rewolucja wpływa na dalsze losy narodu. W centrum narracji pierwszej części epopei czytamy opowieść o dorastaniu Darki Pal, która niewiele jeszcze wie o świecie, otoczona przez tych, którzy żyją i umierają w ścianach „domu” – dziadek Zaharko, ojciec Hryhorij, matka Nastka, brat Maksym, chłopiec z sąsiedztwa Mylianko. Według opinii krytyki, „mała Darka należy do klejnotów artystycznego obrazu dziecięcego uroku i posiada własną, odrębną wartość literacką”¹⁵.

W utworze *Zori swit zapowidajut* pisarka tworzy malowniczy obraz przedrewolucyjnego życia wołyńskiej wsi Nezabitowka, wiodącej senny żywot w zgodzie z – wydawałoby się – nienaruszalną tradycją i zaświadcza o bliskim związku ludzi z ziemią (czarnoziemem). Nieprzypadkowo synonimem słowa „rola” jest w powieści słowo „czarnoziem”. Dzięki pełnym ekspresji obrazom autorka przedstawia chłopską pokorę i cierpienie oraz niezaspokojone pragnienie ziemi:

Człowiek bez ziemi jest jak drzewo bez korzeni – nieważne, jak długo będzie się je podlewać, i tak uschnie. Niechby i w jednej cerowanej koszuli, byle ziemi było więcej. Z ziemi nawet koszulę można wyszyć. Masz dla niej czule ręce, dobre słowo, jak dla dziecka, przytulisz, pogłaszczesz, a ona odpłaci pięciokrotnie, dziesięciokrotnie. Ziemia kocha prawdę i sprawiedliwie rodzi. Sama jest prawdą i innej [...] nie trzeba¹⁶.

¹⁴ Г. Журба, *Zori swit zapowidajut...* Powieść, Рівне 2011, s. 42.

¹⁵ М. Пятишак, Рецензія на книгу Г. Журби „Револуція іде”, в: *Творчість Рівнян* Журби..., s. 356.

¹⁶ Г. Журба, *Zori swit zapowidajut...*, s. 125.

Można odnieść wrażenie, że historiozoficzna problematyka występuje jedynie jako tło powieści Żurby, ale wraz z rozwojem fabuły stopniowo uwypukla się rola historii i jej szczególne znaczenie. Pisarka nie koncentruje się na wielkiej historii, choć gdzieś trwa Wielka Wojna, ale na losach konkretnych ludzi. Pierwotnie wojna istniała tylko w świadomości starszego pokolenia, które walczyło za imperium: wspomnienia dotyczą oblężenia Plewny w wojnie rosyjsko-tureckiej w latach 1877–1878, „Cuszimy” (bitwy morskiej pod Cuszimą w 1905 roku), wojny rosyjsko-japońskiej w latach 1904–1905, imperialnej japońskiej floty. W kalejdoskopie rozmów chłopskich migotały nazwiska rosyjskich generałów – Skobela (Skobiełewa), Kuropatkina i innych. Potem wojna „zjawia się” w Niezabitówce w postaci niekończących się pociągów sanitarnych na stacji kolejowej, w ogłoszonej mobilizacji, w prasowych powiadomieniach gazety „Кієвланинъ” („Kijewljanyn” – „Kijowianin”). Dorastanie Darki przyspiesza wiedza o ludzkim cierpieniu czerpana z wojennych listów ojca. Cały tragizm historycznego kataklizmu urzeczywistnia się dopiero w wyniku straty, jaką poniesie rodzina Palów. Podmuch historii ujawnia całą swą siłę podczas ewakuacji chłopów do odległej guberni kałuskiej: pola zaorane okopami, tłące się góry zwłok, wywrócone armaty i wozy na skraju drogi, przejście wojska „wyzwolicielei”, szpitale, kuchnie polowe. Proces ukrainizacji mas chłopskich odtworzono w dramatycznych scenach: wioska dyskutuje na temat cara, „praworządności”, prawie Ukraińców do posiadania niepodległego państwa, autonomii języka, walki o władzę i na temat konfliktów na ziemi, bezużyteczności i daremności wojny. Epizody te są wyraziste, wymowne i jasne.

Ukazując realistycznie wydarzenia „lat zupełnie niedawnych”¹⁷, Żurba testuje swoich bohaterów w różnych sytuacjach granicznych. Wagi nabiera bohater zbiorowy, który pojawia się jako podmiot historii: „chłopstwo to siła, decydująca obecnie. Partyzantka to sami uzbrojeni chłopcy”¹⁸. Chłop zapomina o swojej pokorze i wrodzonej cierpliwości, wybucha w nim buntownicza krew, przemawia rewolucyjny duch.

¹⁷ Тежже, *Револуція іде...* Повість, „Погорина. Літературно-красномовний журнал Рівненщини” 2010, nr 14–15, s. 16.

¹⁸ Тамże, s. 204.

osiągając apogeum podczas Ukraińskiej Rewolucji lat 1918–1921. Rewolucja interesuje pisarkę jako kluczowe dla kraju wydarzenie, łączące przeszłość i czasy powojenne, kiedy decydowały się losy ukraińskiej państwowości. Na pierwszy plan wysuwają się postaci, których rola w pierwszej części eposu była niewielka: Hryhorij Pal, młynarz Huszcza-Łożecki, telegrafista Petro, hrabia Korwin-Doniecki. W tej części polski dwór stanowi niedostępną twierdzę, która z pogardą i wrogością traktuje chłopów („podżegaczy”, „wywrotowców”), w drugiej części – ziemiaństwo aktywizuje się dzięki inicjatywom hrabiego. Dziedzic najpierw przemawia do społeczności, pragnąc zbudować przyjazne relacje. Chce ochronić swój „stan posiadania”, powstrzymać chłopów przed podziałem pańskich gruntów, wzywa, by posłuchali tych, z którymi „związały ich los i historia na tej naszej wspólnej ziemi”¹⁹. W apelu hrabiego pojawia się także wzmianka o polskiej misji cywilizacyjnej i „oświecaniu”: „Nasze z i e m i a ń s t w o również jest gospodarzem tego kraju [Ukrainy – I.R.], tak samo jak chłop, a może nawet w większym stopniu, gdyż dało mu kulturę”²⁰.

Narrator w powieści Żurby jest niemal tożsamy z autorką, przekazuje jej osobiste doświadczenia, nie ukrywa swojego światopoglądu. To on zauważa, że hrabia demonstruje jakąś „ograniczoną duchowość, odziedziczoną po przodkach w jego krwi i mózgu”²¹. Przedstawiciel szlachty dostrzeżony u chłopów ukraińskich brak polskiej świadomości narodowej interpretował jako niezdolność do jakiegokolwiek aktywności społecznej. Oczywiście, Żurba doskonale rozumiała przyczyny tragicznego nieporozumienia między ukraińskim chłopstwem a polską arystokracją; trzymała się tezy, że przedstawiciele szlachty kresowej, nie rozumiejąc historycznego znaczenia wydarzeń rewolucji ukraińskiej, pozostali bierni i obojętni wobec ukraińskich dążeń do posiadania własnego państwa.

Należałoby też zwrócić uwagę na specyfikę obrazu wroga w powieściach *Zori świt zapowiadają* i *Rewolucja ide* Żurby, będącą wynikiem wybranej strategii modelowania opozycji „swój – obcy”, gdzie ostatnia

¹⁹ Tamże, s. 197.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

kategoria jest zmienna i płynna. Autorka pokazuje kilka sposobów konstruowania obrazu „obcego”. Koncepcja budowania kręgu „obcych” realizowana jest głównie przez sposób, w jaki mieszkańcy wsi postrzegają inne narody – Polaków, Żydów i Rosjan, i w jaki sami są postrzegani przez przybyszów z obcych stron. Początkowo „innymi” są mieszkańcy ukraińskiej wsi, z pogardą traktujący ukraińskiego chłopca-autochtona (w tekście są to Białokurscy, Donieccy, Srułikowie, Abramkowie, Ziewakinowie). W czasach historycznych katastrof dochodzi do rozwarstwienia kategorii „obcych”: pojawiają się wśród nich jawni „wrogowie”. Tu autorka uruchamia inną strategię – stworzenie zintegrowanego obrazu wroga poprzez zagrożenie, jakie niesie on wszystkiemu, co ukraińskie. Początkowo chłopom wydawało się, że wrogami są „Austriacy”, z którymi muszą walczyć na frontach pierwszej wojny. Jednak czasami okazywało się, że ludzie ci posługiwali się znanym im językiem i właściwie nie różnili się niczym od miejscowych Wołynian. Pełna otuchy jest emocjonalna scena spotkania żołnierza Hryhorija Pala ze znienawidzonym Austriakiem, który przed śmiercią mówi w ojczystym języku Hryhorija: „Mamo, ratuj! [...] Bracie!”²². Stopniowo dociera do niego fakt ukraińskiej odrębności wobec Rosji. W wirze globalnych kataklizmów poszczególni bohaterowie zauważają odmienność Ukrainy wobec Rosjan, odrębność języka ukraińskiego od „kacapskiego”; uświadamiają sobie, że „Ukraina to zupełnie różny od innych gatunek”, „inny” świat, zmuszony wystąpić przeciwko ciemnym siłom najgorszego wroga Ukrainy – Moskwy.

Istotna jest historiozoficzna refleksja Żurby na temat roli przywództwa politycznego w Rewolucji Ukraińskiej. Historia przynosi raczej negatywną ocenę stanowiska politycznego Mychajły Hruszewskiego i Wołodymyra Wynnyczenki, którzy byli przekonani, że „naród ukraiński nie potrzebuje armii, nie zamierza nikogo atakować; nie będzie walczył z rosyjską demokracją”²³. Narrator powieści Żurby akcentuje brak głębokiego zrozumienia wydarzeń rewolucyjnych przez ukraińską elitę polityczną; niezdolność docenienia procesów zachodzących w świadomości chłopskiej i przeżyć związanych z właśnie odkrytą

²² Tamże, *Зори світа заповідають...*, s. 82.

²³ Tamże, *Револуція іде...*, s. 202.

tożsamością; polityczne próby szerzenia pseudoidei umiłowania pokoju i braku potrzeby posiadania regularnego wojska. Jawna polemika z przeciwnikami ideologicznymi jest tutaj uzasadniona, ponieważ spór historyzoficzny stanowi jedną z głównych perspektyw ideologicznych powieści. Autorka dba przy tym, aby powieściowe debaty i zdarzenia miały dynamiczny styl. Krytyka to dostrzegła:

Obrazy zmieniają się błyskawicznie, jak fotografie z różnego rodzaju scen, często pozostawiając wrażenia większość epizodów, bez głównych akcji i bohaterów. Wrażenia ma się takie jak w przypadku pospiesznych zapisków w dziennikach. Do gwałtownego tempa wydarzeń dostosowano styl – temperamentny, można powiedzieć puentylistyczny: kropka za kropką po kropce²⁴.

Przyczyny porażki rewolucji ukraińskiej tłumaczy scena powrotu Hryhorija Pała do rodzinnej wsi. Główny bohater „pojawił się przed tymi, którzy nic nie wiedzieli o nienawiści rasowej, wrogości krwi. [...] Śmiech zamiast buntu, zamiast nienawiści – szyderstwo”²⁵. Logiczne rozumowanie świadomego narodowościowo chłopca sprowadza się do tego, że wieś jako taka nie była gotowa zrozumieć znaczenia rewolucyjnego zrywu, „niewola zniweczyła wszystko. [...] Nie myślał nawet, gdzie wróg jest, a gdzie bliźni. Kogo należy nienawidzić, a kogo kochać. Wszystkim padają do nóg”²⁶. Zakończenie powieści jest otwarte; z jednej strony, maksymalnie zbliża akcję do rzeczywistych wydarzeń, z drugiej – skłania czytelnika do refleksji nad losem narodu ukraińskiego w XX wieku.

Podsumowując, Halyna Żurba, pisarka o polskich korzeniach, świadomie utożsamiała się z ukraińskością, a w połowie lat dwudziestych zdecydowanie deklarowała przynależność duchową do znajdujących się w niekorzystnej sytuacji Ukraińców. W swoich powieściach opisywała tereny opiewane w polskiej literaturze kresowej. Snula jednak na ich

²⁴ М. Рудницький. *Повість з нашої революції*, w: *Творчість Галини Журби...*, s. 388.
²⁵ Г. Журба, *Революція йде...*, s. 205.
²⁶ Тамże, s. 205.

temat „własną opowieść”, w której pobrzmiewał jej głos i wyrażnie ujawniała się własna filozofia dziejów. Powieściowy dyskurs historyzoficzny świadczy o tym, że utwory Żurbi *swit zapowiadają* i *Revolucija ide* prezentują epicki model świadomości historycznej, wykrystalizowany w literaturze ukraińskiej okresu międzywojennego.

Przełożyła Iwona Boruszkowska

Bibliografia

- Андрусів С., *Україна і українці з перспективи польського кресового дискурсу*, w: *Волинь філологічна: Текст і контекст. Імагологічні ескиси національної літератури*, Збірник наукових праць, т. 12, Луцьк 2011, s. 5–14.
- Галина Журба, w: *Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX століття*, у 3-х кн., т. 1, Київ 1994, s. 459–479.
- Журба Г., *Домбровські*, www.ukrlit.vn.ua/lib/zhurba/7q76x.html (dostęp 22.02.2017).
- Журба Г., *Зорі світ заповідають... Повість*, Рівне 2011.
- Журба Г., *Революція йде... Повість*, „Погорина. Літературно-критичний журнал Рівненщини” 2010, nr 14–15, 2010, s. 128–206.
- Зайцева Н., *Историософия как метафизика истории: опыт эпистемологической рефлексии: опыт эпистемологической рефлексии*, Самара 2005.
- Кошелев В., *Алексей Степанович Хомяков, жизнеописание в документах, в рассуждениях и разысканиях*, Москва 2000.
- Резабітовані історією. У 27 томах. Рівненська область*, red. П.Т. Троцько, т. 1, Рівне 2006.
- Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі. До 125-ї річниці від дня народження письменниці*, red. А.Б. Гуляк, Н.В. Науменко, Вінниця 2014.
- Юсуфов Р., *Историческая наука и историософия литературы: (о научном и эстетическом постижении истории)*, w: *История национальных литератур: перечитывая и переосмысливая. По материалам научной конференции*, Москва 1995.